

УДК 82.091

Олександра Томоруг

ТРАНСФОРМАЦІЙНА ПОЛІФОНІЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ КОЛІЗІЙ

У статті проаналізовано домінантні аспекти трансформації євангельських сюжетів та образів. Досліджено найбільш значимі літературні трактування відомих євангельських колізій.

Ключові слова: літературна традиція, інтерпретація, трактування, архетип.

Томоруг Александра. Трансформационная полифония евангельских коллизий. В статье рассматриваются доминантные аспекты трансформации евангельских сюжетов и образов. Исследуются наиболее значимые литературные трактовки известных евангельских коллизий.

Ключевые слова: литературная традиция, интерпретация, трактовка, архетип.

Tomoruh Olexandra. Transformation Poly Evangelical Coliseum. In the article the dominant aspects of transformation of evangelic scenes and images are examined. The most meaningful literary transformations of prominent evangelical conflicts are studied.

Key words: literary tradition, interpretation, transformation, archetype.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У сучасній літературі під впливом історичної школи розпочався процес активної художньої історизації євангельських персонажів, їх “оживання” в інтерпретаційних поданнях, соціально-психологічна конкретизація і, як результат, інше духовно-етичне наповнення. Євангельський матеріал пройшов багатоетапний процес переосмислення історичних реалій, щоб у наш час досягти предметно-побутової та морально-психологічної конкретизації.

Євангельські персонажі – художньо-етичні концентрати найважливіших аспектів людської психології. Кожна інтерпретація відомих євангельських сюжетів підтверджує величезний морально-психологічний обсяг пам’яті, багатопланову універсальність образів. Це кожен раз нова спроба пояснити вічні колізії, долі героїв, осягнути їх морально-психологічний зміст [див. докладніше: 3].

Влучно підкреслює А. Є. Нямцу: “сміслова ємкість та багатозначність традиційних сюжетів, образів та мотивів дозволяє їм вступати у процесі творчої літературної обробки у різноманітні структурно-змістові зв’язки, в результаті чого у новому варіанті формуються

оригінальні семантичні домінанти, здійснюється трансформація канонічних поведінкових комплексів, руйнуються встановлені стереотипи сприйняття” [4, 52].

Невичерпність образу Ісуса Христа та його “оточення” не перестає цікавити письменників. Серед них виокремлюється сучасна версія євангельських подій у романі Кирила Єськова. Він береться за спростування висунутої раніше схеми Гаспарова – Макдауела, зважившись запропонувати на суд читачів ще одну гіпотезу (звичайно, матеріалістичну), “яка пояснила б комплекс подій, які пов’язані з розп’яттям і воскресінням Христа більш несуперечливо, ніж усі спростовані раніше” [2, 15]. Щодо того, як автор характеризує свій твір, то про це сказано так: “... пропонований текст зовсім не слід розглядати через призму наукової біблеїстики: предметом нашого дослідження будуть передусім літературні персонажі, а не їхні історичні прототипи (якщо такі існували). Сам я, мабуть, визначив б його як продовження тієї традиції, в якій написана улюблена мною “Загадка Прометея” Л. Мештерхазі” [2, 16].

Сюжетно-композиційна структура твору така: роман поділено на глави, кожна з яких акцентує ставлення автора до окремого героя або події євангельського сюжету, а також спростовує чи погоджується з гіпотезами й теоріями, які були осмислені раніше (Дж. Макдауелом, Б. І. Гладковим), що полегшує орієнтацію читача у складному контексті. Важливу роль у змістовій структурі роману відіграє образ автора, який веде свою розповідь як дослідник євангельських подій (у першій частині роману) і далі оповідає від імені військового трибуна Афранія (уже в розділах самого манускрипту). Епістолярність другої частини твору підкреслює бажання автора показати “правдивий” хід описуваних подій або хоча б дещо змінити думку читачів, які раніше не допускали можливості “виходу” пояснень за рамки канонічності.

Описуючи історичний фон (поділ Палестини на чотири області, підйом національно-визвольного руху), К. Єськов стверджує, що головний герой (Ісус Христос) стає “об’єктом маніпуляції “інших сил”, фігурою політичною” [2, 28].

На думку А. Є. Нямцу, роман “Життя Ісуса” Е. Ренана “став своєрідним “поштовхом” для принципово нового осмислення образу Ісуса Христа та його епохи в літературі” [4, 207]. Автор наповнив духовний зміст образу Месії реалістичною життєво-побутовою конкретикою. Ренан дає незаперечну характеристику образу Христа: “Один прагне

представити Ісуса мудрецем, інший – філософом, третій – патріотом, четвертий – гарним чоловіком, п'ятий – мораліст, шостий – святим. Але він нічим цим не був. Він був чарівником” [5, 32]. У Ренана Христос “більше не іудей, він крайній революціонер, що закликає всіх людей до культу, який заснований виключно на гідності людини, як чада Божого” [5, 172].

Далі перед нами “оточення” Боголюдини. Неабияка особистість, яка зіграла важливу роль в долі Ісуса – Понтій Пілат. На думку автора, він “занадто піддається нормальним людським почуттям – цікавості, симпатіям та неприязні, самотності, ну і звичайно, боягузству (з якого виникають всі інші вади)” [2, 30].

Пілат в інтерпретації К. Єськова добре засвоїв два найбільш важливих і вигідних для нього моменти з учення Христа: те, що він “не вірить ні в революцію, ні у війну, ні в переворот” – “значить він проти бунту”, а єдине, що Христос хоче зруйнувати і весь час руйнує, це авторитети” [2, 31].

Автор веде розповідь далі, характеризуючи інші образи, що оточують Христа. На його думку, постать Іоанна “була пов’язана з цілою низкою неясних обставин” [2, 70]. Єськов спростовує канонічні постулати про дружбу Христа й Іоанна: “Реальний же Іоанн – як я сильно підозрюю – по справедливості мав би зайняти місце якщо і не в одному ряду з фарисеями та іншими “старійшинами іудейськими”, то вже в будь-якому випадку подалі від Сина Божого” [2, 60]. Що ж стосується смерті Предтечі, то в цьому випадку під сумнів ставиться і той факт, що фортеця Махерон, куди його помістили, і Тиверіада, в якій перебував у той час Ірод, були на відстані шістдесяті кілометрів один від одного, а “голову Хрестителя принесли «через кілька хвилин»” [2, 65]. Автор ставить під сумнів хід подій, що описані в Євангелії. І питання, як і раніше є відкритим.

На цьому загадки не вичерпані. І знову звучить запитання: “Чому ж він зрадив?”. Автор розмірковує над версією Х. Л. Борхеса, який уважав, що “... істинним мотивом дій Іуди є гіпертрофований, майже безмежний аскетизм. Аскет, який заради слави Божої опоганює і умертвляє тіло, Іуда зробив те ж зі своїм духом. Він відрікся від честі, від добра, від спокою, від Царства Небесного, як інші, менш героїчні відрікаються від насолоди” [1, 81]. Можливість зрозуміти й осмислити вчинок К. Єськов дасть нам пізніше, уже безпосередньо у своїй “Євангелії” (манускрипти Афранія).

Автор ознайомлює читачів із різними гіпотезами, які раніше висунув Макдауел, “поставивши перед собою дуже неординарне завдання: довести факт тілесного воскресіння Христа із суто раціональних позицій” [2, 8]. Щодо масових галюцинацій, якими Макдауел намагається пояснити явлення Христа жінкам-мироносицям і апостолам, то автор говорить, що “... всі вони мали справу не з плодами власної уяви, а з реальною людиною із плоті та крові. Чи був він Христом – це вже інше питання” [2, 137].

Художнє і філософське переосмислення подій, які передували страті Ісуса Христа, стало стійкою літературною традицією. Численність процитованих Єськовим гіпотез (Макдауела й Гладкова) з припущеннями, що “гробниця Христа насправді не була безлюдною” і що “сталось це природним шляхом” [2, 8–10] і безліччю проміжних версій стає доказом неймовірної кількості “домислів” і “здогадок” у поясненні євангельських подій. Та вони незабаром були відкинуті самим автором.

Зіткнення наведених автором гіпотез із його власними тлумаченнями ведуть до того, що логічно виникає інше трактування (у вигляді послання), яке мало на меті до кінця спростувати попередні теорії.

Тому “Третім попередженням Макдауелу, “червоною карткою” і новим описом подій стає манускрипт “випадково знайдений спелеологами з університету Бен-Гуріон під час вивчення однієї з карстових печер поблизу Єрусалиму” [2, 143]. Його автор – “людина, яка ніколи не розлучалася зі своїм капюшоном, начальник таємної служби при прокураторі Іудеї військовий трибун Афраній” [2, 143].

Тепер хід подій, які нам розкриває “очевидець” зовсім інший. Афраній розповідає про те, що поява особистості Христа була заздалегідь продуманим моментом, який став конче потрібним і визрів у тих історичних умовах: “Розкладаючи цей невеселий пасьянс так і так, я зрозумів, що в нас є один-єдиний шанс вийти нарешті із глухої оборони. Шанс цей – поява на політичній сцені Палестини впливового релігійного лідера, який проповідував би відмову від насильницьких дій і перенесення природної (на жаль, це так, Проконсул) конфронтації євреїв із владою Кесаря лише у сферу ідеології та моралі. Лідер цей повинен бути ніяк не пов’язаний з офіційною ієрархією, яка, на думку народу (не надто справедливою), годується з руки Рима; логічніше за все шукати сектантів і бродячих проповідників” [2, 152–153]. Очевидець зізнається, що “раніше я розробив та, з усного дозволу

прокуратора Іудеї Понтія Пілата, здійснив таємну операцію під кодовою назвою “Риба” [2, 144], з метою того, що “були всі підстави очікувати, що років через п’ять-шість плід дозріє, і ми отримаємо в Палестині ту саму “третю силу”, на яку і належить опертися” [2, 163].

Після цієї відкритої заяви військового трибуна Афранія в сюжетному розвитку відбувається драматичний переворот в інтерпретації образів і перебігу подій усієї євангельської історії.

Множинність образу зрадника зробила Іуду своєрідною моделлю поведінки. Як зауважує А. Є. Нямцу, “суперечності євангельських сказань сформували основні напрями інтерпретації новозавітного персонажа: з одного боку, вчинок Іуди розглядається як найбільший злочин проти людства (це трактування стало своєрідним архетипом зради); з іншого боку – секта кайнітів, яка існувала у другому столітті “розуміла зраду Іуди Іскаріотського як виконання вищого служіння, необхідного для спокутування світу і запропонованого самим Христом” [4, 228].

Складну систему мотивувань вчинку Іуди конструює Х. Л. Борхес в оповіданні “Три версії зради Іуди”. Перша версія вказує на те, що “зрада Іуди не була випадковою, вона була діянням передбаченим, що займає своє таємниче місце у справі спокути...” [1, 117–118]. Друга версія пояснює, що “аскет, заради слави Божої, опоганює і умертвляє тіло, Іуда зробив те саме зі своїм духом. Він відрікся від честі, від добра, від спокою, від Царства небесного ... Він вважав, що блаженство, як і добро, – це атрибут божества і люди не можуть привласнювати його собі” [1, 118–119]. Третя ж версія – фантастична – знищує межу між Ісусом та Іудою і будується за принципом “один замість іншого”: “Бог став людиною повністю, але став людиною аж до його ницості, людиною аж до гидоти й безодні. Щоб урятувати нас, він міг обрати будь-яку долю з тих, що плетуть складну мережу історії; він міг стати Олександром, або Піфагором, або Рюриком, або Ісусом; він вибрав найгіршу долю: він став Іудою” [1, 120].

Перед нами цілком завершений портрет, хоча тепер його роль трактується як заздалегідь спланована. Афраній визнає: “...принципове рішення я знайшов досить швидко й одразу дав відповідні інструкції Іуді. Через три місяці той доповів, що завдання виконано: йому вдалося стати носієм грошової скриньки і фактичним розпорядником фінансів громади. Проблема постійного каналу фінансування була вирішена” [2, 154–155]; “Іуда поступово набув статусу другої

особи в громаді” [2, 155] і “...саме імітація зцілень, що були організовані Іудою, значилися основною статтею операції «Риба»” [2, 155].

Проте це не вся правда про Іуду. Насправді ним був спеціальний агент Деміург: “Юдеянин за походженням, він був забов’язаний, згідно з розробленою для нього легендою, діяти під ім’ям Іуди Сіміона, вродженця містечка Каріота ...” [2, 145]. Він був прекрасно підготовлений для таких операцій: мав “навички ведення стеження, маскування, користування тайниками і системами зв’язку, володіння зброєю та прийомами рукопашного бою, але найголовніше – володів уродженим даром блискавично прихилити до себе найрізноманітніших людей... Хлопець був сміливий, по-диявольськи хитрий, а головне – не боявся крові, так що його дуже скоро почали використовувати як пенетратора (агента-рейдовика) ...” [2, 147–148].

Щодо стосунків Ісуса й Іоанна, то автор знову озвучує свою думку: “Між сектами, ясна річ, відразу ж виникло суперництво. І якщо самі Іешуа з Іоанном ще вважали за потрібне триматися в межах пристойності, то учні їх тільки й шукали випадку зійтися стінка на стінку на славу своїх Учителів ...” [2, 155]. Істинність зроблених Іешуа чудес була незаперечною: “Цієї весни Іешуа здійснив своє звичайне великоднє паломництво в Єрусалим. Сам не знаю, що навіяло мені дивну думку – підсунути йому для зцілення пару справжніх, непідставних розслаблених, і ви можете думати все, що завгодно, Проконсуле, але вони встали і пішли” [2, 164]. Очевидно, що по-своєму трансформувавши образ Ісуса Христа, автор не позбавляє його традиційних рис. Він – визнаний духовний лідер, тактовний, правдивий і творить чудеса.

Суперечить канонічному тлумаченню далі розгорнутий хід подій. Іоанн стає непотрібним і “небезпечним” для подальшого ведення операції “Риба”, тому Афраній “отримавши від наших однодумців у синедріоні перше «підтвердження» сигналу Іуди... проковтнув підкинуту наживу і розпорядився організувати ліквідацію Іоанна” [2, 174], якого вважали зрадником, а “він був чистий аки ангел” [2, 197]. Слідом за цим прислуга Афранія “почала поволі обробляти громадську думку, поширюючи дві легенди. По-перше, ми, наскільки можливо, відмили Ірода, зваливши левову частку провини на Іродіаду, чий репутації і так уже ніщо не в силах було зашкодити. По-друге (і що суттєво), ми переконували всіх, що Іоанн Хреститель начебто

визнавав в Ієшуа Месію і взагалі вважав себе “негідним розв’язати шнурок на його взутті” [2, 163].

Незабаром непотрібним стає й Іуда. Виконавши свій обов’язок, “Іуда покинув синедріон ... після короткої бесіди з Первосвященником і співробітниками внутрішньої контррозвідки, який завершився врученням йому невеликої суми грошей, а саме – 30 срібних монет...” [2, 227]. Іуду, як і Іоанна “прибрали”, “адже залишившись, він може говорити про те, що Ієшуа – самозванець, тим самим ставши «потрібною особою в очах синедріона і провокатором для Афранія та його людей»” [2, 246].

Військовий трибун хотів, щоб народ повірив у божественну сутність Ієшуа і його авторитет став незаперечним в Іудеї. Ось що Афраній пропонує вже ув’язненому Христу: “Тобі через деякий час доведеться зникнути – ну, скажімо, вознестися на небо. Залишок життя ти, на жаль, проведеш під чужим іменем далеко від Палестини – наприклад, на Олов’яних островах. Ти отримаєш чисті документи та кошти на прожиття, а головне – можливість складати нові проповіді та послання, які ми будемо таємно поширювати серед твоїх послідовників. То так чи ні?”. “– Ні. Що ти робиш – роби швидше!” – Відповідає Ієшуа. Його стратили, адже сам він “готувався добровільно загинути, взявши на себе всі гріхи світу – ні більше, ні менше” [2, 232]. Тіло було викрадено з гробниці, а на його місце поставлена “лялька”. Але цим історія не завершується. Тепер на сцену виходить підставний Ієшуа – Гай Фабрицій. Апостолів “не збентежила навіть мова, якою говорив з ними радник; тобто сама по собі його арамейська була, звичайно, бездоганною, однак імітувати м’яку галілейську вимову він навіть і не намагався [2, 260]. Фабрицій повторив свій емауський досвід і на Генісаретському озері, навіть не намагаючись видати себе за Вчителя. Більш того, імітатору “було виготовлено” свого роду “посвідчення розп’яття” – набір страшних ран [2, 260].

Розв’язка відкривається нам у діалозі Афранія і Фабриція:

“– Чи не хочеш ти сказати, що Ієшуа – це відома агентурна кличка Іуди? Тоді можна припустити, що він узагалі знав про “Рибу” все!

– Думаю, що саме так воно й було” [2, 269].

Що ж про Фабриція, то він “... закінчив нарешті переклад хетського гімну, осушив чашу свого улюбленого цекубського і заколовся

табельним мечем” [2, 284]. Такою була смерть людини, яка намагалася “продовжити” істинність учення Ієшуа в його посмертних явленнях та чудесах.

Висновок. Неосяжність та незбагненість образу Христа, численність лакун та лаконічність євангельських текстів і надалі викликають зацікавлення письменників, бажання зрозуміти та витлумачити ті події. І без сумніву, має рацію Е. Ренан, сказавши, що “Ісус – найвища з колон, яка вказує людині, звідки вона прийшла і куди повинна прагнути” [5, 282].

Трансформаційна поліфонія в романі К. Єськова стверджує потребу розробки найбільш продуктивних шляхів переосмислення євангельського сюжетно-образного матеріалу сучасною літературою. Літературні варіанти новозаповітних традиційних структур відображають актуальні проблеми сьогодення через призму спадщини минулого, дають змогу отримати відповіді на питання, які впродовж століть цікавлять людство.

Література

1. Борхес Х. Л. Три версії предательства Иуды // Борхес Х. Л. Проза разных лет : сборник. – М. : Радуга, 1984. – С. 116–120.
2. Єськов К. Євангеліє от Афранія : роман / К. Єськов. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2001. – 288 с.
3. Нямцу А. Е. Идеи и образы Нового Завета в мировой литературе. Ч. 1 / А. Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 1999. – 328 с.
4. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) / А. Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.
5. Ренан Э. Ж. Жизнь Иисуса / Э. Ж. Ренан. – М. : Политиздат, 1991. – 398 с.

УДК 821(6-7/8).09

Марія Шимчишин

ДВОГОЛОССЯ АФРО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ. КОНЦЕПЦІЯ ГЕНРІ ЛУЇСА ГЕЙТСА-МОЛОДШОГО

У статті розглядається теоретична концепція Генрі Луїса Гейтса-молодшого щодо природи афро-американської літературної традиції. Відомий літературний теоретик та критик наполягає на тому, що література чорношкірих повинна оцінюватися не лише за європейськими чи ширше західними стандартами, а